

Bach in Nijmegen

Het is de tweede zondag van de maand, rond zeven uur 's avonds. In de Petruskerk, de oude protestantse kerk die gelegen is in het voormalige dorp Hees, nu een wijk van Nijmegen, is duidelijk iets te doen. Het licht brandt en er staan auto's en fietsen bij de kerk. Er hangt een spandoek aan de bomen voor de kerk: 'Bach cantate zondag 19.30 uur'. In deze hoek van Nijmegen? Zou daar belangstelling voor zijn?

De uitvoering van de Bachcantate in Nijmegen trekt veel mensen. Maandelijks zit de Petruskerk behoorlijk vol. Dat betekent dat er ongeveer honderdvijftig mensen zijn gekomen voor de cantate. Stipt om half acht komt het orkest binnen, gevolgd door het koor, de solisten en ten slotte de dirigent, Wouter van Haaften. Van Haaften richt het woord tot het publiek. Hij vertelt een en ander over de cantate, legt iets uit over gebruikte muzikale stijlfiguren of een bijzonder instrument. Dan nodigt hij de mensen uit aan het eind het slotkoraal mee te zingen, ook als je het gevoel hebt dat je niet zo goed kunt zingen. Dat slotkoraal, dat iedereen bij binnenkomst overhandigd heeft gekregen, wordt nu eerst partij voor partij ingestudeerd. Van Haaften neemt er rustig de tijd voor, wijst op moeilijkheden in de melodie en herhaalt als dat nodig is een regel nog eens.

Als het slotkoraal is ingestudeerd, is het woord aan dominee Henk Gols, de theoloog die tekst en uitleg geeft. Hij weet de inhoud van de cantate te verbinden met de vreugden en het verdriet waar mensen van alle tijden mee te maken hebben in het leven.

Dan, het is nu ongeveer acht uur, begint de cantate: een afwisseling van koor en solisten, begeleid door een klein orkest. Voor het slotkoraal draait Wouter van Haaften zich om en laat het publiek met een handgebaar opstaan om het koraal te zingen, samen met koor en orkest. Om half negen is de uitvoering afgelopen. Wie dat wil kan nog wat drinken: koffie, thee, wat fris of een glas wijn. Wie naar huis gaat passeert de vioolkist, waarin een vrijwillige bijdrage kan worden gedeponereerd.

Belangstelling voor religieuze muziek

Tijdens mijn stage in de Protestantse Gemeente Nijmegen kwam ik in aanraking met de hierboven beschreven praktijk van Bachcantates. Ik houd zelf veel van de muziek van Bach, dus ik werd een trouwe bezoeker van de cantate-uitvoeringen. Ik was verbaasd te zien dat de kerk elke keer vol zat. Dat lukt niet op de zondagmorgen in de 'gewone' eredienst! De Petruskerk, een monumentaal gebouw uit de zestiende eeuw, wordt overigens niet meer door de Protestantse Gemeente gebruikt voor de zondagse kerkdienst. De wijkgemeente is gefuseerd met een andere wijkgemeente en overgeplaatst naar een ander kerkgebouw.

De cantatepraktijk in Nijmegen is geen uitzonderlijk verschijnsel. In Nederland worden elke week op verschillende plaatsen cantates uitgevoerd. De cantates worden in kerkdiensten uitgevoerd of op zichzelf staand, maar doorgaans wel in een kerkgebouw. Er blijkt over het algemeen veel belangstelling voor te zijn, niet alleen uit de hoek van trouwe kerkgangers, maar juist ook van mensen die los van de kerk zijn komen te staan.

De belangstelling voor de Bachcantates kunnen we plaatsen tegen de achtergrond van een algemene belangstelling voor religieuze muziek. Denk aan de kerstconcerten met

christelijke kerstmuziek, de belangstelling voor het Festival Oude Muziek (Utrecht) en het Festival Musica Sacra (Maastricht), en natuurlijk voor de Matthäus- en Johannespassies van Bach.

Wat betekent deze belangstelling voor religieuze muziek? Gaat het hierbij eerst en vooral om muziek, of is er (ook) sprake van religieuze ervaring en betekenisgeving? Op welke wijze verhouden kunst en religie zich tot elkaar? Aan de hand van de praktijk in Nijmegen heb ik geprobeerd antwoorden op deze vragen te vinden. Ik heb een klein onderzoek verricht naar de religieuze beleving van bezoekers en deelnemers. Ik heb de uitvoeringen van de Bachcantates in Nijmegen onderzocht door middel van observaties en interviews. Die praktijk heb ik vanuit verschillende perspectieven bekeken: die van de organisatoren, de uitvoerenden en het publiek. Zelf heb ik zowel deel uitgemaakt van het publiek als van het koor. Wat ik in deze concrete praktijk hebt ontdekt, heb ik vergeleken en in gesprek gebracht met literatuur over kunst en religie en over kerk en geloven in de huidige tijd.

Betekenis: meer dan muzikaal?

In de interviews heb ik de vraag gesteld of de Bachcantates voor de deelnemers en luisteraars meer dan alleen een muzikale betekenis hebben. De meeste mensen die ik sprak komen voor het geheel: muziek, teksten, het samen luisteren en zingen. Ook de tekst van de cantate is van belang: de cantate gaat ergens over en die tekst heeft een betekenis. Om die betekenis ook voor ons relevant te maken vinden de meeste mensen het goed dat er tekst en uitleg wordt gegeven, als die maar niet te lang is en zeker niet te hoogdravend, zowel op theologisch als muzikaal gebied. Niet elk woord hoeft uitgelegd te worden, het gaat meer om een koppelen van de vaak verouderde en enigszins vervreemdende teksten aan de beleving van de hedendaagse luisteraar. Een van de geïnterviewden noemde dat ‘zoeken naar de universele betekenis’. Opvallend is dat mensen hun beleving van de cantates niet als religieus omschrijven, maar als spiritueel. Deelname aan de uitvoering, in welke hoedanigheid dan ook, wordt aangeduid als ‘inspirerend’.

Kerkelijke viering

Hoewel de cantates geschreven zijn als onderdeel van de liturgie in Bachs tijd, werd door de mensen die ik sprak juist waarde gehecht aan de op zichzelf staande uitvoering, dus zonder andere kerkelijke dingen eromheen. Een van de geïnterviewden noemde de cantate ‘een kerkdienst op zich’. Maar geen van hen zag de cantate echt als kerkdienst. Het is vooral uitvoering, vond men. Een uitzondering hierop is de betrokken predikant. Hij ziet wel een verband tussen de uitvoering van de cantate en de eredienst. Naar zijn mening zijn alle ingrediënten aanwezig: ritueel, samen zingen, een korte preek. Hij ziet zijn deelname aan de uitvoering van de Bachcantate dan ook als onderdeel van zijn werk: het apostolaat van de kerk, het delen van de geloofstraditie.

Het samen gezongen slotkoraal, liefst meerstemmig, werd door alle geïnterviewden zeer op prijs gesteld. Door te zingen heeft de luisteraar de mogelijkheid actief te participeren aan de cantate. Het zorgt ook voor een ervaring van opgenomen te zijn in iets groters: de gemeenschap, de muziek, de cantate. ‘Je opgenomen weten’ – het is de wens van dirigent Wouter van Haften dat mensen dit ervaren bij de cantate.

Gebouw

Wat zeker ook meewerkt aan de beleving van de uitvoering van de cantate, is het gebouw. Deze voor kerkelijk gebruik geschreven muziek past beter in een kerkgebouw dan in een concertzaal. De geïnterviewden beschreven de Petruskerk als een warm en omarmend gebouw, waar een goede sfeer heerst. Als er honderdvijftig mensen zitten is de kerk aardig gevuld. Je voelt je er niet verloren.

Gezamenlijkheid

De cantate wordt altijd in zeer korte tijd ingestudeerd. Koor en orkest werken op projectbasis: er is een vaste kern, maar de samenstelling wisselt. Een projectkoor van geoefende zangers oefent op dinsdagavond. Het orkest repeteert op de woensdagavond. Zondagmiddag worden orkest, solisten en koor samengevoegd. Na de generale gaan alle uitvoerenden samen eten bij de dirigent thuis. Rond zeven uur vertrekt de hele groep richting de kerk en om half acht begint dan de cantate. Na afloop kan er nog wat worden gedronken en nagepraat door publiek en uitvoerenden.

Dit gezamenlijk toewerken naar de cantate in zeer korte tijd schept een band. De sfeer is altijd goed, mede dankzij de persoonlijkheid van de dirigent, die altijd vriendelijk en ontspannen is. Nieuwe deelnemers worden vanzelfsprekend opgenomen in de groep. En behalve het samen aan de cantate werken is er de maaltijd waar iedereen naar uitkijkt. De gastvrije ontvangst in het huis van de dirigent en het gezellige samenzijn creëren een gemeenschap.

‘Huis voor de ziel’

In mijn onderzoek heb ik de praktijk onderzocht van de Nijmeegse Bachcantates. Ook heb ik literatuur bestudeerd over de ontwikkelingen in de kerken in Nederland, over de relatie tussen kunst en religie en de betekenis van muziek, zowel algemeen als theologisch. Observaties, gesprekken en interviews hebben geleid tot een beeld van wat hier gebeurt en de betekenis daarvan. Uit het onderzoek is gebleken dat deze manier van uitvoeren van de cantates van Bach veel mensen aanspreekt. De sfeer is goed, er zijn veel mensen van binnen én buiten de kerk bij betrokken, er is veel te beleven, ook in het gebeuren rondom de uitvoeringen. Niet alle geïnterviewden benoemen de uitvoering van de Bachcantate in termen van religie of religiositeit. Wel wordt de uitleg van de tekst van de cantate en de actualisering daarvan door de meeste geïnterviewden als zinvol ervaren. Dit sluit aan bij wat in de literatuur wordt aangeduid als het religieus verlangen van mensen. Kunst komt aan dat verlangen tegemoet. Het sluit ook aan bij de visie, dat de kerk een plek moet zijn waar mensen in hun ziel worden geraakt. Om dat te realiseren moet de kerk wegen vinden om mensen daadwerkelijk te raken. De praktijk van de Bachcantates in Nijmegen toont een begaanbare en vruchtbare weg.

We zouden de uitvoeringen van de Bachcantates een ‘huis voor de ziel’ kunnen noemen, naar de titel van het boek van Henk de Roest. De ziel wordt door De Roest beschouwd als de kwetsbare plek in de mens, waar de ontmoeting met God plaatsvindt. De ziel heeft voor die ontmoeting geschikte momenten en plaatsen nodig: een huis voor de ziel. In zijn boek noemt De Roest diverse motieven om naar een ‘huis voor de ziel’ toe te gaan.

Van de motieven die hij noemt zijn er enkele terug te vinden in de cantatepraktijk, waarvan ik er, tot slot van dit artikel, vier benoemen zal:

- Geheimtaal: de taal die in de cantates klinkt is in zekere zin ‘geheimtaal’: oude woorden, de taal van de christelijke geloofstraditie. Het gaat om meer dan mooie woorden, het gaat in de tekst om de relatie tussen mens en God.
- Zingen: het samen zingen van woorden die niet de jouwe zijn wordt als spiritueel ervaren. Het samen zingen geeft bovendien een ervaring van opgenomen te zijn in een groter geheel
- Preek: de inhoud van de cantate wordt vertaald naar de actualiteit en wordt verbonden met het leven van mensen.
- Religieuze leiders: de uitvoering van de Bachcantate brengt mensen in contact met inspirerende mensen, met mensen die ergens voor staan, die ergens in geloven. De inspirerende dirigent en predikant nemen musici en luisteraars ‘op sleeptouw’. Maar ook het geloof van Bach werkt als, soms confronterende, spiegel voor de deelnemers.

Literatuur

J.W. Bron, *Muziek, een antenne naar de hemel!?* Over religieuze beleving bij religieuze muziek in niet-liturgische uitvoering. Afstudeeronderzoek Hogeschool Windesheim, theologie en levensbeschouwing, 2011.

W. van Haften, ‘Muziek is de taal van het hart’, in: E. Heijerman & A. van de Schoot (red.), *Welke taal spreekt muziek?* Muziekfilosofische beschouwingen. Budel 2005.

A. van Harskamp, *Het nieuw-religieuze verlangen*. Kampen 2000.

H. de Roest, *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer 2010.

Janneke Bron is cantor in het Oecumenisch Citypastoraat (Stevenskerk) te Nijmegen.